

Berlinmuren faldt for 2. gang

Topmødet i Nice, der sluttede den 11. december 2000, havde Østeuropas fremtid i EU som hovedpunkt. I Danmark gik diskussionen kun på, om der skulle være en ny folkeafstemning i den anledning. Den tyske skribent *Matthias Küntzel* finder imidlertid, at det mest bemærkelsesværdige var topmødet som en milepæl i Tysklands forhold til Frankrig. Begivenhederne op til mødet afslørede, at Berlin så sig selv i rollen som den ledende magt i Europa uafhængig af Frankrig, at Tysklands gamle krav på Østeuropa, die Ostgebiete, blev aktualiseret - det til trods for en tysk regering af rød-grøn farve.

Allerede før topmødet i Nice stod det klart, at der var opstået en ny situation i Europa: Berlin havde brudt de historiske bånd med Paris og revideret årtiers europapolitik. Pariserdagbladet *International Herald Tribune* talte om *Berlinmurens 2. fald* og om *storpolitisk spring*, men det hollandske *Volkskrant* talte om en tilbagevenden til det gamle *tyske spørgsmål*.

Så sent som i november 1999 var forbundsregerings erklærede politik, at grundlaget for EU var *Tysklands og Frankrigs fælles interesser*. Udenrigsministeren bedyrede, at *dette helt særlige forhold var grundlæggende for Europas måde at fungere på*¹.

I dag er den slags besværgelser fortid. Nævnte dagblad konstaterer, at *forbundskansleren betragter Tyskland efter Nice som frigjort fra Frankrig*². Det tyske *Franfurter Allgemeine Zeitung* lovpriser Berlin for at have *sat forholdene mellem de europæiske stormagter på plads* og trækker de historiske linier op: *Den konservative CDU-kansler Kohl var på grund af sine personlige erfaringer og sin opfattelse af historiens gang parat til at anerkende, at Tyskland og Frankrig var lige store og lige vigtige. Anderledes med hans efterfølger Schröder. Selv om han som socialdemokrat står til venstre er hans udenrigspolitiske idé og politik ikke afgørende bestemt af Tysklands fortid*³. Et godt eksempel på den specielle tyske logik: Kohl anerkendte Frankrigs ligeværdighed, fordi der på baggrund nazitidens rædsler tilkom den galliske nabo en vis respekt. Men efter at Tyskland har befriet sig for det moralske ansvar for rædslerne i Auschwitz, er det igen in at føre sig frem på tysk: Frankrig kan man tillade sig at behandle som andenrangs nation og Tyskland er atter på første parket.

Ny udenrigsminister - ny udenrigspolitik

Betydningen af den tysk-franske akse skyldes den omstændighed, at tilløbet til at blive en stormagt allerede fandt sted i 1940'erne. De første krav om tysk atombevæbning blev formuleret i juni 1948, før grundlæggelsen af Vesttyskland. Den velbegrundede frygt for Tyskland var baggrunden for opbygningen af Fællesmarkedet. *Den europæiske integration giver Tyskland nogle rammer, der begrænser dets ekspansion*, skrev den belgiske udenrigsminister Spaak i 1956, og danner således et fællesskab der kan sikre os mod visse eksperimenter og eventyr⁴.

Efter 1989 blev valutaunionen, der indsnævrede Tysklands handlemuligheder, en forudsætning for af Frankrig sagde ja til den tyske genforening. Men allerede i 1994 blev konsekvenserne af denne aftale revideret, da den tyske *drang nach Osten* begyndte af udfolde sig under det tyske formandskab for EU. Mens Tyskland før murens fald måtte indrette sig efter den europæiske realitet, blev det efterhånden EU, der måtte indrette sig efter den tyske realitet.

I forbindelse med EU's østudvidelse udtalte franskmændene betænkeligheder. Hertil var svaret fra CDU/CSU fraktionen i den tyske Forbundsdag, at såfremt østudvidelse ikke fandt sted *kunne Tyskland grundet egne sikkerhedsinteresser se sig tvunget til at sikre stabiliseringen i Østeuropa med egne midler og på traditionel måde*.⁵

Helmut Kohl syntes at have været udtryk for en tysk stabilitet indenfor EU's rammer. Men der var der ikke tvivl om den utilfredshed, der kom til udtryk hos hans efterfølgere indenfor den tyske magtelite: en åben utilfredshed med indskrænkninger i tysk dominans. *Får Tyskland nu alt det, som ikke alene Europa, men hele verden med held har hindret gennem to verdenskrige, spurgte en af opkomlingene i 1995: får Tyskland en slags 'blidt hegemoni' over Europa, som en følge af landets størrelse, dets økonomiske styrke og position, og ikke længere i kraft af landets militærstrategiske potentiale?* Jawohl, det var Joschka Fischer, der fremlagde sine virkelige ambitioner og lagde billet ind på en fremtidig post som udenrigsminister⁶.

Men der skulle en rød-grøn regering til før det blev muligt at omsætte et *'blidt hegemoni' over Europa* til regeringspolitik, før det blev muligt med en kosovokrig og et brud med pariteten med Frankrig. En sådan regering kunne føle sig fritaget for alle hæmningerne fra Auschwitz. Den kunne have en dobbelt god samvittighed: ikke at have været personligt engageret i Nazityskland og at stå til venstre politisk. I 1998 gav den nye talsmand for regeringen de andre europæiske regeringer det indtrængende råd, at de måtte indstille sig på, at *dårlig samvittighed ikke længere vil kunne holde Tyskland tilbage*⁷.

Betæneligheder fra flere sider

Tidligt på sommeren 2000 traf forbundsregeringen den beslutning, at forslaget om Tysklands stemmemæssige overvægt overfor Frankrig i ministerrådet, skulle fremsættes på det europæiske topmøde. En beslutning, der blev betegnet som *ret og rimelig, som om den vil blive opfattet som et overbud af de små lande*⁸. Den modsatte holdning fremsatte William Pfaff: *Det sprængfarlige emne på topmødet i Nice er Tysklands krav om den største stemmevægt i ministerrådet. Han fandt dog, at kravet var tynget til jorden under vægten fra den nyere europæiske historie... og brød med ideen om stormagternes ligevægt, noget der altid havde karakteriseret det europæiske projekt og udgjort dets moralske grundlag...og Tyskland ville ikke længere være den uundværlige nation som centrum i den europæiske ligevægt, men fungere som dens ødelægger. Når man betænker den tyske historie siden 1871*⁹, burde det være det sidste en normal tysker ville ønske sig¹⁰.

De rød-grønnes satte sig ud over betænelighed og advarsler fra tyske konservative iagttagere. Således skrev *Bertelsmann Euruopa-kommission* i et papir før topmødet: *Enhver reform der medfører en forskydning af stemmeligheden i ministerrådet må tage hensyn til at Frankrig ikke bliver skudt til side*¹¹. Også ME Elmar Brok (CDU) advarede mod på én gang at få Frankrig og de små lande som modstandere¹².

Det tyske forlangende blev imidlertid afvist af Frankrig, der havde formandsskabet og således var ansvarlig for tilrettelæggelsen af topmødet i Nice. Men Berlin indledte en diplomatisk offensiv mod de franske forberedelser. *Efter samtaler med den engelske premierminister Tony Blair i London og den østrigske ministerpræsident Schüssel rejste Schröder til København*¹³ og Amsterdam, kunne ugebladet *Der Spiegel* meddele: *Denne uge kommer Luxemburgs europaforkæmper Juncker til Berlin og efterfølgende skal Schöder have samtaler med den belgiske regering i Bruxelles. Europakommissionen vil forbundskansleren også mødes med.. Men det er åbenlyst, at der hvor kansleren har fremlagt sin holdning til den fremtidige stemmefordeling i ministerrådet, har advarslerne fra Paris næsten været uden genklang*¹⁴.

Tysk kovending

Med vilje blev den mistanke udbredt, at Paris ville blokere for EU's udvidelse mod øst, og som en provokation kort før Nice blev det tyske forslag om en ekstraordinær EU-konference i 2004 hevet ud af ærmet. Samtidig skete der en kovending i de tysk-franske forbindelser, der nærmest må betegnes som kogalskab.

Det var den grønne udenrigsminister, der prøvede at overbevise forbundsdagen om, at tesen om ligevægten mellem Frankrig og Tyskland allerede havde været problematisk i 1950'erne, for allerede dengang var befolkningstallet større i Vesttyskland. Udenrigsminister Joschka Fischer: *I realiteten er de sådan, at allerede fra starten på unionen mellem den franske republik og forbundsrepublikken var der et problem omkring misforholdet mellem de to størrelser. Dette problem blev løst ad politisk vej. Men på de numeriske niveau eksisterer problemet fortsat*¹⁵.

For at understøtte synspunktet lod Gerhard Schröder anstille en undersøgelse i Kanslerkontoret omkring papirerne fra 1950'erne i forbindelse med kansler Adenauers samtaler med franskmændene Jean Monnet - ganske vist uden at finde noget, *fordi embedsmændene ikke stødte på udsagn om stemmeligevægt mellem de to lande*¹⁶. Både Fischer og Schröder projicerer nutiden op på fortiden og påstår: Allerede dengang var vi mere, allerede dengang var ligevægten et problem.

Men det gjorde ikke indtryk på den franske præsident. Den var ikke en utilfreds Jim Hoagland, der skrev følgende i *Washington Post*: *Både med fortvivelse og held kæmpede den franske ministerpræsident Chirac for at opretholde symbolværdien af ligevægten mellem Frankrig og Tyskland indenfor den europæiske union og han blokerede åbent Schröders plan. Chiracs kamp var i første række et udtryk for snævre franske interesser, men både Europa og resten af verden vil nyde godt af at denne kamp får en positiv udgang. Som tidligere Pfaff, så begrunder også Hoagland sin stillingtagen med nazitiden: Enhver nation lever under fortidens pres. At skulle give afkald på de ydre symboler på forsoning indenfor Europas grænser, ville være en svær nød at knække både for Frankrig og andre*¹⁷. Hvis Berlin ikke kunne overtrumfe franskmændene på spørgsmålet om stemmer i ministerrådet, hvorfor lød overskrifterne så: *Tyskland-Frankrig 4-0*¹⁸ eller *Germany triumphs on the EU battlefield*¹⁹?

Tyskland-Frankrig: 4-0

En europæisk flertalsafgørelse vil for fremtiden kun have gyldighed, når flertallet af stater samtidig repræsenterer 62% af indbyggerne i EU. Da Tyskland repræsenterer 22% af EU-europæerne skal det kun sikre sig støtte fra 2 andre store stater for at nå de 38%, der kan blokere enhver EU-afgørelse. For det andet lykkedes det Berlin at sikre sig en øget overvægt fra 12 til 27 repræsentanter (overfor London og Paris) i Europaparlamentet. For det tredje lykkedes det Tyskland at få vedtaget en ny regeringskonference i 2004, hvor det er et åbent spørgsmål, hvordan grundlaget for et nyt EU skal være. For det fjerde vandt Berlin en sejr på points i spørgsmålet om den psykologiske stemning. På sin side havde Frankrig den utaknemmelige opgave at skulle begrænse de små landes indflydelse (med udvidelsen mod øst vil landenes antal stige fra 12 til 27), mens Tyskland kunne udnytte dette til at pleje eget image ("De små landes advokat"). Allerede før konferencen havde Berlin på sin side gødet jorden på en måde, der sikrede et kraftigt tysk stempel på den europæiske dagsorden - og samtidig fik dem til at fremstå som den samarbejdspartner, der viste tilbageholdenhed.

Det forekommer indlysende, men det må jo betegnes som klart vanvid, når tyske medier søger at give indtryk af, at Berlin har *udvist en forbavsende fornuft med henblik på skyggerne fra den tyske fortid*²⁰ og at de må passe på, at de ikke bliver snydt i Nice på grund af *hæmningsløsløst tilbageholdenhed*²¹ - helt i overensstemmelse med den holdning, 70% af den tyske befolkning har givet udtryk for i en gallupundersøgelse: Jeg er stolt af at være tysker.

Bestræbelserne i retning af en udenrigspolitisk revision har mindelser om massehysteriet omkring Versaillestraktaten²² under Weimarrepublikken og viser en overmodig foragt for den *begrænsningens politik*, der endnu i 1990 var god tone. Denne dumstolte fremfærd - og ligeledes

knæfaldet Willy Brandt kan alle tyskere være stolte af, skrev forbundskansleren i regeringsbulletinen - har en sammenhæng med fremstødet for en udvidelse af magtbasen for tysk udenrigspolitik, sætte den i et gunstigt lys og undgå beskyldninger for at være havnet i en blindgyde. Fædrelandskærlighed parret med foragt for fjenden

Det franske borgerskab

Chirac har i Cote d'Azur opført sig *som om Frankrig var Europas KingKong* udtalte Joschka Fischer med hån i stemmen²³. Medierne iscenesatte en ny *Wacht am Rhein*: Den franske formandskab var *snæversynet, egoistisk og præget af overbudspolitik*. Det havde *forfulgt tvivlsomme mål og gjort politik til studehandel og fordelt magt og indflydelse efter parisisk opskrift*. Når der i fjernsynet blev omtalt et papir, der *i bund og grund var fransk farvet*, var det klart hvad det handlede om. Men hvorfor sluttede flertallet af de andre europæiske lande op bag lovprisningen af Berlins Nice-politik? Hvorfor var Frankrig helt alene i forsvaret mod den tyske nyorientering?

Man fandt sig til rette med det onde - det antog form af en blomst, skrev Bertolt Brecht i juli 1938²⁴, da han skulle give en karakteristik af den engelsk-franske forsoningspolitik overfor Nazityskland. Nu *får Tyskland alt det, som ikke alene Europa, men hele verden med held har hindret gennem to verdenskrige*^{Fehler! Unbekanntes Schalterargument.}, omend med andre midler - atter rammer Brechts ord plet. *Det ligger i sagens natur, at Tyskland vil tvinge de små lande til at underordne sig sine interesser*, bemærkede det portugisiske tidsskrift *express*²⁵ lakonisk. Da alle europæiske regeringer er tvunget til at rette sig efter Tyskland, blomstrer kritikken ikke - den bliver til en blomst. Derfor er det næppe noget tilfælde, at de USA-baserede medier kritiserer den tyske kurs fra en kant af. Hvad der tidligere galt for Frankrig, gælder nu åbenlyst for USA, der er den eneste vestmagt, der ikke *behøver* at indrette sig efter Tyskland.

Egentlig kunne Frankrig for at forsvare sin holdning bare have genoplivet angsten for Tyskland og oplyst om sin historisk begrundede mistillid. Ikke engang journalisten William Pfaffs argumentation kunne de tilslutte sig. For principielt vil man stå sig godt med Tyskland: erobringen af Østeuropa giver nemlig det franske borgerskab lidt afladspenge.

Denne tilbageholdenhed afspejles også i den stemning, der er fremherskende blandt franske intellektuelle, der nu pr. automatik stempler ethvert antitysk udsagn som ultranationalisme eller ikke værende politisk korrekt. Som før ligger der bag det hele en latent angst for Tyskland, men den må bare overdøves. Netop fordi der er en "venstre"-regering med en gammel kammerat som Daniel Cohn-Bendit²⁶ som vicepræsident, klamrer de sig mere end fortvivlet til uvisse forestillinger om, at Tyskland har befriet sig fra fortidens spøgelse. Hvis der er nogen, der sætter spørgsmålstejn ved dogmet om denne sovemedicin, bliver vedkommende straffet. Da den franske indenrigsminister Chevenement i sommeren 2000 tillod sig en yderst moderat kritik af Joschka Fischer og bebrejdede Tyskland, at de *stadig drømte om det hellige tysk-romerske rige*²⁷, blev han portrætteret som en lallende sindssyg med delirium tremens og spændtrøje i det satiriske ugeblad *Charlie Hebdo*, der står De Grønne nær²⁸.

Hvor starter virkeligheden?

Netop på samme tid som den franske offentlighed lukkede munden på indenrigsministeren, besluttede Berlin at vise Frankrig hvordan det stod til med stemmeligheden i ministerrådet.. Frankrig forsvarede sig enten med en formel henvisning til aftalerne mellem Adenauer og de Gaulle fra 50erne, eller med dunkle hentydninger til sin status som atommagt. Den franske reaktion var hjælpeløs og defensiv og bidrog til Chiracs nederlag og gav ham det omdømme i

hele Europa, at han forfægtede *snæversynede franske patriotiske traditioner, hvor ædle følelser tæller mere end et nøgternt syn på virkeligheden*²⁹.

Man kan så spørge, hvor nøgtern den opfattelse er, der bevidst lader historiske kendsgerninger upåagtede, og begrænser sig til at finde ud af at Tyskland har det største bruttonationalprodukt og dermed retten til at kontrollere Europa? Er det ikke netop, når man lægger vægt på forestillinger som *tysk normalitet*, når man har blind tillid til at fremskridtet er sikret med de rød-grønne, at man unddrager sig et nøgternt syn på virkeligheden? Et det ikke præcis en nøgtern vurdering, når man anser det usandsynlige for sandsynligt, på baggrund af de historiske erfaringer? En realist er, skrev Brecht, *den der holder på virkeligheden trods alle tilsløringer og snyderier*³⁰. Hvis man lægger de kulørte briller, er det åbenlyst at den nuværende tyske politik i Mellemeuropa har insignierne fra det tyske Reich.

Joschka Fischer trak i maj 2000 linien tilbage til papiret fra CDU/CSU fraktionen^{Fehler! Unbekanntes Schalterargument.} og plæderede for østudvidelsen i EU, da man ellers på den ene eller anden måde kunne risikere, at blive udsat for *den objektive fare og de fristelser, der fulgte af Tysklands størrelse og geografiske placering*³¹. På den ene side gjorde han sig til talsmand for den gamle udenrigspolitiske opfattelse, at politiske mål nærmest er skæbnebestemte som en følge af de geografiske forudsætninger³². På den anden side ser vi den grønne udenrigsminister bruge nazitidens barbariske erfaringer som et pressionsmiddel for at sikre tyske interesser.

Men er det ikke sådan, at der er åbenbare følger af den tyske frigørelse fra Frankrig og den europæiske union? De har nemlig en tydelig sammenhæng med en udvikling af den tyske imperialisme *med dens kvasipatologiske opfattelse af landegrænser og dens 'etniske' eller snarere racistiske forestillinger om sig selv og andre*, som Bollmann siger³³.

De tabte tyske østområder

Historien gentager sig ikke, den viser sig som en tvangsmæssig gentagelse - det skrev Alexander og Margarete Mitscherlich engang³⁴. Uden antydning af ironi sagde Gerhard Schröder i forbindelse med Nice, at Tyskland *også på grund af historien* havde en fortrinsstilling i forbindelse med udvidelsen mod øst³⁵. I Ungarn er det faktisk sådan, *at alt hvad der er tysk bliver rost til skyerne som om det drejede sig om at kvalificere landet som germansk stamme*, skriver Erwin Riess. *Haider er den mest populære politiker i Ungarn, antisemitismen lever som aldrig før*³⁶. Men det drejer sig ikke kun om Ungarn: *I dag ved vi som aldrig før, at Bagpommern, Østprøjsen eller Slesien, men også Königsberg, Stettin, Breslau og Danzig, såvel som Sudeterland er en del af vores historiske og kulturelle arv*, sagde chefen for den rød-grønne regering til foreningerne for *Vertriebene*³⁷ på Hjemstavnsdagen i Berlin. De rød-grønne stiller statslige midler til rådighed *til forankring i de regioner der for fremtiden skal have tysk bebyggelse*, sådan lyder den officielle begrundelse, eller til en vandreudstilling med titlen *Europas centrum omkring år 1000*³⁸. Da den gør usminket reklame for den traditionelle forestilling om *Mitteleuropa*, er den således med til bære ved til den brand, som de *Vertriebene* ønsker at tænde.

Bøhmen og Mæhren er en del af Europa, ja af den tyske verden, havde jeg nær sagt, skrev forlæggeren Jobst Siedler³⁹ og vil der en dag ikke være tyskere, der taler polsk, tjekkisk eller ungarsk? Vil det ikke være en følge af den overhøjhed, som Tyskland efter min mening slet ikke kan komme udenom at få. Og hvis et land så ikke vil finde sig i det? *Repræsentanter fra mindre nabolande truer han under forhandlinger bare med en 'anden anneksion'*, hedder det i en portrætartikel⁴⁰ om Schröders vigtigste udenrigspolitiske rådgiver, Michael Steiner.

Sandhedens time

Men tilbage til Nice. Også uden det symbolske tegn på overmagt ville Tysklands indflydelse være stigende i kraft af udvidelsen mod øst, og Frankrigs betydning ville være for aftagende. Hvorfor er Berlin så uden nogen tvingende grund slået ind på en kollisionskurs overfor Paris? Hvorfor var det netop nu, at de rød-grønne skiftede signal fra indirekte til direkte hegemoni?

Måske skyldes det et ideologisk element - Berlins åbenlyse bekendelse til tidligere tyske traditioner for politik i Østeuropa - at vi nu oplever disse truende armbevægelser overfor Frankrig. Man kan nok heller ikke mere tale om at der er noget, der ligner ligeberettigelse mellem Frankrig og Tyskland, de historiske og ideologiske forudsætninger er ændret.

Den franske eliteskole, kaldt *ENA (Ecole Nationale d'Administration)*, har givet alle de franske statsembedsmænd afgørende indflydelse. Det var de Gaulle der grundlagde den lige efter krigen for at sikre uddannelsen af en elite af embedsmænd, der var uafhængige af det tysk inficerede Vichyregime⁴¹. I modsætning til i Tyskland var der således i Frankrig ikke nogen af politisk betydning, der ville have sagt god for alliancen mellem Schüssel og Haider. Den franske elite har således både taget afstand fra den tyske herrementalitet, forestillinger om folkegrupper og doktrinen om *humanistisk krigsførelse*. I Jugoslavien har man således også en helt anden politik med henblik på at opretholde staternes grænser (Frankrig holder på Kostunica, Tyskland på Djingic).

*Det er sandhedens time der er oprundet for de franske ENA-krater og deres system i forbindelse med Nice*⁴². Men det er kun hvis Tyskland og Frankrig formår at sætte deres interesser på et fælles bræt, at man kan nå frem til et enigt resultat, forkyndte Fischer i denne forbindelse⁴³. Sagt med andre ord: I fællesskab, under forudsætning af at I fuldstændigt retter jer efter vores interesser. For fremtiden vil Østeuropa være centrum for tyske bestræbelser på at opnå indflydelse, her vil man finde kilden til nye stridigheder om, hvem der skal bestemme. Som det var historisk i hele det forrige århundrede vil man at begrænse Frankrigs handlemuligheder og holde ryggen fri mod vest, før man overrender østen. Det nye europæiske *tyngdepunkt* skal være tysk, og det kan kun ske hvis Frankrig underordner sig, derfor mindelser om Vichy snarere end om modstandsbevægelsen, la Resistance.

Den danske holdning - tilføjelse ved overs.

Den danske politiske holdning til Nice-topmødets resultater var præget af tilfredshed, tydelig begejstring for den tyske holdning så vi hos CD's udenrigspolitiske ordfører Arne Melchior, der roste Tyskland for at vise europæiske storsind: *Ved at give afkald på sit forståelige ønske om et forøget tysk stemmetal i EU's Ministerråd har Tyskland vist et storsind, der gør landet ære*, sagde han⁴⁴. Både Venstre og Socialdemokratiet gjorde opmærksom på, at det ikke blev så nemt at træffe beslutninger i EU, og Anders Fogh Rasmussen beklagede, at det ikke var fremskridt med hensyn til at træffe beslutninger ved flertal i stedet for med enstemmighed. Enhedslistens EU-ordfører Keld Albrechtsen så Nice som et stort skridt i retning af en EU-forbundsstat med en kommende unionsforfatning, mens statsminister Poul Nyrup Rasmussen mente: EU gik med Nice-traktaten væk fra ideen om Europas Forenede Stater.

Matthias Küntzel, overs. Stig Hegn

Om forfatteren: Matthias Küntzel, f. 1955, ansat ved De Grønnes fraktion i forbundsdagen fra 1984-88, nu faglærer ved en teknisk skole i Hamborg. Tidligere flittig skribent i Arbeiterkampf, senere Bahamas. Disputats om tysk atomvåbenpolitik, 'Bonn und die Bombe', 1992. Aktiv i diskussionen omkring den tyske fortid, bl.a. med 'Goldhagen und die deutsche Linke' 1997. Hans sidste bog er 'Der Weg in den Krieg' fra 2000 om Kosovo. Ovenstående artikel (10.1.2001) er også bragt i forkortet udgave i: Konkret nr. 2, 2001 og i: Bastille République Nation(Paris)

---

¹ dagbladet Frankfurter Allgemeine Zeitung (FAZ), 26.11.99

² pariserdagbladet International Herald Tribune (IHT), 19.12.00

³ FAZ, 3.1.01

⁴ Werner Link: Deutschland im multipolaren Gleichgewicht der großen Mächte und Regionen, i: 'Aus Politik und Zeitgeschichte', Nr. 24/2000 (9.6.2000), S.24.

⁵ CDU/CSU-Fraktion des Deutschen Bundestages: Überlegungen zur europäischen Politik (kaldet 'Schäuble/Lamers-Papier') 1.9.1994, side 3.

⁶ Joschka Fischer: Risiko Deutschland. 1995. Side 212

⁷ Ugebladet Der Spiegel, 30.11.1998.

⁸ FAZ 3.6.2000

⁹ danskere ville jo nok sige 1864 (overs. anm.)

¹⁰ Chefkorrespondent for Europa ved Los Angeles Times, William Pfaff, efter IHT 7.12.00.

¹¹ Bertelsmann Europa-Kommission: Europas Vællendung vorbereiten. Forderungen an die Regierungskonferenz 2000. Gütersloh 2000, side 12.

¹² Ugeavisen Die Zeit, 30.11.00.

¹³ Den 17.11.2000, hvor temaet iflg. Aktuelt var spørgsmålet om antal kommissærer til de små lande (overs. anm.)

¹⁴ Spiegel 20.11.2000 og 4.12.2000

¹⁵ Bundestagsdebatte den 28.11.2000

¹⁶ Die Zeit 9.12.2000

¹⁷ IHT 14.12.2000.

¹⁸ dagbladet Der Tagesspiegel, 12.12.00

¹⁹ The Times (London), 12.12.00.

²⁰ dagbladet Frankfurter Rundschau (FR) 7.12.00

²¹ FR 12.12.00

²² indeholdt fredsbetingelserne for Tyskland efter 1. Verdenskrig (overs. anm.)

²³ FAZ, 16.12.2000.

²⁴ Bertolt Brecht: Arbeitsjournal 1938-1942. Frankfurt/M., 1993, Side 14 (Notat fra 25.7.1938)

²⁵ "express" 16.12.00.

²⁶ Cohn-Bendit spillede en fremtrædende rolle i det franske 68-oprør, se også hans udtalelse om Danmark i *rollen som velfærdssamfundets Asterix*, i: Information 25. september 2000, 'Hold op med at nasse på EU', interview ved Jacob Langvad. (overs. anm.)

²⁷ pariserdagbladet Le Monde, 23. 5.2000.

²⁸ se månedsbladet Konkret 7/2000, side 23: Bernhard Schmid, Ein bißchen dünn

²⁹ Spiegel 18.12.200

³⁰ Arbeitsjournal, side 115 (Notat fra 4.8.1940).

³¹ FR 17.6.2000

³² se også hans udtalelse om, at *Heller ikke den geopolitiske realitet efter 1989 tillod noget seriøst alternativ til udvidelse af de europæiske institutioner mod øst*, i: Information 18. maj 2000, 'En ny æra' af Joschka Fischer. *Joschka Fischers historiske tale om udviklingen fra statsforbund til føderation - tanker om den endelige europæiske integration*, som avisens manchete skrev. (overs. anm.)

³³ Y. Bollmann, La tentation allemande. Paris, Michalon, 1999, side 10.

³⁴ Alexander und Margarete Mitscherlich, Die Unfähigkeit zu trauern. München, 1977, side 64.

³⁵ Ifølge en fjernsynsudsendelse fra Schröders pressekonference efter topmødet.

³⁶ Konkret 11/2000: E. Riess, Arm, aber nicht jüdisch, side 22 og side 24

³⁷ Vetriebenebände er foreninger for de tyskere, der i nazitiden boede i fortrinsvis polske områder. (overs. anm.)

Citat fra: Bulletin der Bundesregierung 53-1, vom 4. September 2000.

³⁸ Samuel Salzborn: Euros für das Deutschland, in: Jungle World (Berlin), 17.2.1999. Oplysninger om vandreudstillingen findes i: FR 24.8.2000.

³⁹ Arnulf Baring: Deutschland - was nun? Berlin, 1991, side. 92 og 105.

⁴⁰ Die Zeit 16.3.2000

⁴¹ Den franske marionetregering lå i Vichy, mens den anden del af Frankrig var direkte tysk besat (overs. anm.)

⁴² FR 19.12.2000

⁴³ Süddeutsche Zeitung 22.12.2000

⁴⁴ Partier og bevægelser om Nice-traktaten. Af Bjarne Ussing

<http://www.euobserver.dk/article.php?story=20010125125547473>